

Ohlédnutí za životem a dílem doc. PhDr. Jiřího Pelikána, CSc.

JAROSLAV KOŤA

Doc. PhDr. Jiří Pelikán, CSc., se narodil 4. června 1932 v Duchcově. Vystudoval pedagogiku a psychologii na Univerzitě Karlově v Praze. Mezi jeho učiteli byli prof. Váňa, prof. Tardy a další. Jiří Pelikán představoval nepřehlédnutelnou postavu v pedagogické obci, i když jeho kariéra byla přerušována na více než desetiletí nuceným odchodem z vysokých škol, na které se mohl vrátit až po roce 1989. Jeho osud mňel některé společné rysy generačních vrstevníků, kteří v poválečných letech začali žít s nadějí na zlepšení světa, ale namísto toho přišlo vystřízlivění šedesátých let a po pokusech o inovace ve společenském pohybu a o nové náhledy na pedagogické dění došlo k postupným vyhazovům z komunistické strany, posléze i ze zaměstnání.

Ztráta matky, která zahynula v koncentračním táboře, a prožitky z válečných let v kontrastu s poválečným optimismem jej vedly k angažovanosti v politice již ve studijních letech. Osobní postoje k vývoji společnosti jej posléze přivedly i ke studiu v Sovětském svazu, kam odjela skupina mladých lidí, aby absolvovali část studia pedagogiky a psychologie na Moskevském

humanitním pedagogickém institutu (MGPI). Po studiích působil na Pedagogické škole v Kutné Hoře, na Pedagogickém institutu v Brandýse nad Labem a posléze zakotvil na Pedagogické fakultě UK v Praze. Vstoupil na učitelskou dráhu a posléze se jako vysokoškolský učitel ubíral dvěma zdánlivě protikladnými, ale vzájemně se doplňujícími směry – jedním byla oblast teorie výchovy s širokým mezioborovým zázemím, druhým metodologie a exaktní badatelská činnost. Intenzivně prožíval léta politického uvolnění po referátu N. S. Chruščova na XXII. sjezdu KSSS, od něhož se datuje kritika kultu osobnosti. V průběhu tzv. pražského jara se angažoval v rozvoji dětských a mládežnických organizací. Právě angažovanost v politickém dění jej vynesla do vysokých funkcí, aby o to strměji mohl po okupaci v roce 1968 prožít společenský pád; ten začal nuceným přesunem z Pedagogické fakulty UK do Ústavu pro pedagogiku vysokých škol Filozofické fakulty UK, kde byl zařazen mezi vědecké pracovníky a zbaven možnosti vyučovat. Problémem bylo, že za svou angažovanost z předchozích let a neústupnost v tom

smyslu, že se nehodlal kát za své minulé činy, odvolávat se a provádět sebekritiku, byl nikoli vyškrtnut, ale dokonce vyloučen z Komunistické strany Československa. Mladší generaci je vhodné připomenout, že tzv. vyloučení podle komunistických nařízení nesměli být zaměstnání v rezortu školství a kultury. Jak jsem nedávno zjistil, již při přechodu na FF UK měl v kádrových materiálech poznámku, že má být propuštěn.

Než k tomu došlo, sešli jsme se řízným osudu v jedné místnosti za jedním stolem a debatovali řadu měsíců o tom, co je to normalizace, o degeneraci idejí komunismu, o nástupu konjunkturalistů, zbabělců, ale i konfidentů a lidí zcela bezcharakterních. Jiří ještě stále realizoval vlastní bádání, protože přes problémy s prací udržoval výzkumný program tzv. Pedagogické laboratoře, kterou spoluzakládal s prof. Zdeňkem Helusem a ředitelem ekonomické školy Jiřím Lukšem. V průběhu let vydal řadu svazků zpráv z výzkumů prováděných v této laboratoři – a tyto výzkumy patří do zlatého fondu dějin empirické pedagogiky u nás.

Zhruba po osmi letech pobytu na FF UK se znovu otevřela otázka ukončení jeho pracovního poměru i v té souvislosti, že Ústav pro pedagogiku vysokých škol uzavíral pomalu svou činnost. Tehdy se v důsledku dlouhodobého napětí i zdravotně zhroutil. Teprve po čase byl na následující desetiletí poloilegálně zaměstnán ve Výzkumném ústavu odborného školství

zásluhou ředitele Rohlíčka, který jej na osobní odpovědnost přijal do pracovního poměru. A to s podmínkou, že bude pracovat doma, aby jej v zaměstnání nikdo z mocných nezahlédl – a bude zpracovávat pro ústav odborné studie a materiály. V té době jsme jej zvali nejen na vánoce a různá katedrová setkání, ale pomáhal mladším členům katedry dokončovat kandidátské práce a na interních katedrových seminářích nám přednášel vlastní výsledky z výzkumů, které i nadále realizoval v Pedagogické laboratoři.

Po listopadu 1989 se vrátil na Filozofickou fakultu UK a byl přijat na katedru pedagogiky, na níž byl záhy jmenován vedoucím. Následujících deset let vedl katedru, byl členem vědecké rady fakulty, vedoucím oborové rady, členem redakční rady časopisu *Pedagogika*, posléze členem akreditační komise a usiloval o to, aby pedagogika opět zaujala důstojné místo mezi ostatními vědními obory. Lze říci, že Jiří Pelikán se po listopadu 1989 pustil do přelomové aktivity, protože se pokusil koncipovat inovovanou verzi teorie výchovy v nové společenské situaci. Problematičnost úkolu, jehož se ujal, byla značně komplikována otřesenou vírou v existenci vyšších hodnot, prudkým nástupem směsi pragmatických směrů eklekticky provazovaných s nejrůznějšími variantami liberální i konzervativní ideologie a rozkladem marxistické ideologie vyvolávající v některých lidech dojem, že spolu s ní se zdiskreditovaly i tradiční normy

společenského soužití. Jako znepokojící se jevila šířící se vlna bezbřehého individualismu, jakož i hlučný nástup postmoderního pluralismu. První větší Pelikánova polistopadová studie vyšla s názvem *Výchova jako teoretický problém* v roce 1995 jako průlomová a od počátku nesená ambicí podílet se na znovuvzkříšení základní pedagogické disciplíny – teorie výchovy. Již v úvodních částech jsou zpracovány podněty z díla fenomenologických a existencialistických filozofů, poté zpracovány podněty z psychoanalýzy a hlubinné psychologie. Třetí kapitola byla věnována exkurzu do ekologie. Pozornost byla věnována pojetí individuality a poté autor přešel k projasnění vlastních představ o teorii výchovy.

V roce 1997 vydal pro širší veřejnost publikaci *Výchova pro život* – a tu „věnoval všem, kteří neztrácejí pedagogický optimismus, ani když stojí tvář v tvář současným dětem“. V roce 1998 mu nakladatelství Karolinum vydalo *Základy empirického výzkumu*, což byl vlastní úvod do kvantitativních metod pedagogického výzkumu. V roce 2002 vyšla jeho publikace *Pomáhat být. Otevřené otázky teorie provázející výchovy* a v roce 2007 byla vydána jeho nová odborná práce *Hledání těžiště výchovy*. Tato nepřehlédnutelná publikace byla vydána ve vědecké edici Univerzity Karlovy a vyznačuje se výkladovou sevřeností a orientací na reflexi klíčových témat lidského pobytu na světě ve vztahu k teorii výchovy. Autor vstoupil již v úvodu do oblasti kritické analýzy společenského pohybu

a v prvním oddílu se věnoval analýze globalizace, výkonové společnosti, trvale udržitelného rozvoje, rozkolísanosti hodnot, dezintegraci lidské osobnosti a následně i některým specifickým rysům soudobé české společnosti, jak se formovaly při přechodu k demokratickému uspořádání. Druhý oddíl byl zasvěcen *hledání smyslu*, třetí *sebereflexi a utváření osobnosti*, čtvrtý *životnímu zaměření jedince*, pátý se zabývá *orientací ve světě*, šestý *optimistickým postojem k životu*, sedmý je zaměřen na *analýzu vztahu mezi svobodou a odpovědností*, osmý oddíl uzavírá celou studii *úvahou o citlivosti*. Autor zvláště v druhé publikaci nezapřel orientaci na metodologii empirického výzkumu pedagogických jevů. Na straně druhé podává svědectví o osobním humánním zaměření na otázky smyslu lidského života, od nichž odvozuje problémy, které společenský pohyb vyžaduje řešit v oblasti výchovy. Autor nepodával hotová řešení, ale *hledal soustavy záchytných ontologických a noetických bodů, o něž bude možné opřít nové náhledy na řešení pedagogických situací*.

V době, kdy se zdálo, že teorie výchovy ztrácí schopnost oslovovat pedagogickou veřejnost, pozvedl tento obor z popela a vdechl mu nové podněty a impulzy. Samozřejmě, připomenout je nutné řadu jeho veřejných vystoupení, posudkovou činnost, vedení prací z pedagogické metodologie, posléze bakalářských, diplomových a doktorských prací. Ale za těmito výčty je třeba především vyzvednout to, že Jiří Pelikán byl neutuchajícím hledačem skrytých principů

a předpokladů výchovného dění. Vyvracel mnohé mýty pomocí exaktních sond do života školy. Vždy si také více vážil schopnosti klást nové otázky než podávat definitivní odpovědi.

V čem nesporně mistroval, to byla schopnost přeložit jazyk šedivé teorie do barvitého a strhujícího líčení proloženého příklady ze životních situací. Učil své žáky pomocí velkých příběhů o výchově pedagogicky myslet. A to i s tím, že je čas od času nutné některé věci exaktně měřit a ověřovat.

Je nutné připomenout i jeho letitou aktivitu v oblasti sportu, v němž se angažoval od mládí. Se sportovci udržoval kontakty i v dobách normalizace a po listopadu 1989 byl členem výboru fair play při Olympijském výboru. Vždy jej více než fyzické výkony lákaly ty situace, kdy závodník kvůli nezištné pomoci „zahodil“ možnost vítězství jen proto, aby pomohl soupeři v nouzi.

Co se táhne drahou a dílem Jiřího Pelikána, to byl neustálý zápas o povahu výchovného dění, které otevírá cestu k důstojnému lidskému životu všem, kdo žijí v moderní a posléze postmoderní společnosti. Na této cestě jej historické okolnosti mnohokrát drtily a pokoušely se jej zlomit, ale nikdy jej neumlčely a nedokázaly jej ani vyhnat z oblasti empirického výzkumu, ani mu vyrvat pero z ruky. A musím připomenout, že i v nejtěžších dobách neztrácel smysl pro humor – a mnohé, co by jiné vedlo ke zhroucení, překlenul dobrým příběhem s vtipnou pointou.

Zažil vzestupy a pády, nemoci a návraty k plnosti sil. Vedl polemiky na mnoho stran, ale ve skutečnosti zůstal v hloubi duše navždy romantikem snícím o cestě k prameni čisté vody, z níž by bylo možné čerpat sílu pro další poznání. Jeho život náhle vyhasl 29. dubna 2015.

Z VYBRANÉ BIBLIOGRAFIE LZE PŘIPOMENOUT:

- Pelikán, J. (1962/63). K některým otázkám procesu výchovy. *Socialistická škola*.
- Pelikán, J. (1963/64). K některým závažným otázkám teorie výchovy. *Socialistická škola*, 9.
- Pelikán, J. (1967/68). Situace jako pedagogický problém. *Socialistická škola*, 2.
- Pelikán, J. (1971). *Úvod do teoretické problematiky mravní výchovy*. Praha: SPN.
- Hrabal, V., Lukš, J., Šafář, Z., Pelikán, J., & Váchová, H. (1976). *Zpráva z výzkumu přijímacího řízení na střední školy v ČSR*. Praha.
- Pelikán, J., Lukš, J., & Chundela, V. (1981). *Metodologie výzkumu účinnosti pedagogického působení ve výchovně vzdělávacím procesu*. Praha: VÚOŠ.
- Pelikán, J., Lukš, J., & Jirků, P. (1982). Metodologie predikce úspěšného žáka SOŠ v praxi. In *Sborník prací Pedagogické laboratoře VÚOŠ V*. (s. 7–140). Praha.
- Pelikán, J., & Helus, Z. (1984). *Preferenční postoje učitelů k žákům a jejich vliv na účinnost pedagogického procesu*. Praha: VÚOŠ.
- Pelikán, J. (1989). K některým problémům psychologických podmínek rozvoje tvořivosti. In *Tvořivost ve výuce a v praxi* (s. 38–70). Praha: ČsVTS.

- Pelikán, J. (1990/91). Zamyšlení nad kritérii zjišťování připravenosti žáků školy pro život. *VV nezávislá revue*, 7–8.
- Pelikán, J. (1991). *Metodologie výzkumu osobnosti středoškolského profesora a jeho pedagogického působení*. Praha: SPN.
- Pelikán, J. (1991). Některé problémy pedagogické interakce z hlediska širších kontextů výchovně vzdělávacího procesu. *Pedagogika*, 41(1), 41–53.
- Pelikán, J. (1991). Some psychological and ethical aspects of doping. *Sborník Evropské symposium Fair-play* (s. 48–53). Praha: ČOV.
- Pelikán, J. (1992). Formování osobnosti žáka ve světle reality naší současné školy. *Pedagogika*, 42(2), 171–179.
- Pelikán, J. (1995). Klima školy. In F. Bacík, J. Kalous, J. Svoboda et al. (Eds.), *Úvod do teorie a praxe školského managementu* (díl II., s. 91–106). Praha: Univerzita Karlova.
- Pelikán, J. (1995). Koncepce pedagogické práce školy. In F. Bacík, J. Kalous, J. Svoboda et al. (Eds.), *Úvod do teorie a praxe školského managementu* (díl II., s. 9–25). Praha: Univerzita Karlova.
- Pelikán, J. (1995). Některé problémy působení školního prostředí na sebereflexi žáků. In Dítě a kulturní proměny světa. *Studia paedagogica*, 13, 79–86.
- Pelikán, J. (1995). Sebereflexe jako předpoklad asertivního jednání (Výzkumná sonda). In Asertivita, sebereflexe, kooperace a dramatická výchova. *Studia paedagogica*, 14, 68–91.
- Pelikán, J. (1995). *Výchova jako pedagogický problém*. Ostrava: Amosium.
- Pelikán, J. (1996). K odborné profilaci pedagogiky a jejího oborového studia. In *K otázkám transformace pedagogiky a pedagogických disciplín* (s. 16–21). Brno: Konvoj.
- Pelikán, J. (1996). Některé úvahy o dalších cestách rozvoje české pedagogiky. *Pedagogika*, 46(4), 309–317.
- Pelikán, J. (1997). K některým problémům metodologie pedagogiky. In *Český pedagogický výzkum v současných společenských podmínkách* (s. 30–34). Brno: CERM.
- Pelikán, J. (1997). Některé nové pohledy na metodologická východiska empirického výzkumu v pedagogice. In *Výchova a vzdělávání v českých zemích na prahu třetího tisíciletí* (s. 226–232). Plzeň: Západočeská univerzita.
- Pelikán, J. (1997). *Výchova pro život* (2., rozšířené vydání 2004). Praha: ISV.
- Pelikán, J. (1998). Současná česká škola a požadavky na její řízení. In *Vnitřní řízení školy v období hledání tvořivého pojetí výchovně-vzdělávací instituce* (s. 3–10). Ostrava: Pedagogická fakulta OU.
- Pelikán, J. (1998). *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum.
- Pelikán, J. (1999). Ještě jednou o mýtech. *Učitelské listy*, 7(3).
- Pelikán, J. (1999). Mýty v pedagogice a empirický výzkum. *Učitelské listy*, 7(1), 7–8.
- Pelikán, J. (1999). Pedagogická laboratoř VÚOŠ – experiment a výzva. *Pedagogika*, 49(3), 261–276.
- Pelikán, J. (1999). Školský zákon a státní vzdělávací politika. *Učitelské noviny*, 12.
- Pelikán, J. (2001). Czech Republic wins well-deserved Fair-Play Award. *Play fair*, 2, 5–8.

- Pelikán, J. (2002). A mai nevelésemélet néhány nyitott kérdése. In I. Bábosik & A. Kárpai (Eds.), *Összehasonlító pedagógia* (s. 119–132). Budapest, BIP.
- Pelikán, J. (2002). *Pomáhat být. Otevřené otázky teorie provázející výchovy*. Praha: Karolinum.
- Pelikán, J. (2002). Zamyšlení nad některými otevřenými otázkami soudobé teorie výchovy. *Pedagogika*, 52(3), 290–308.
- Pelikán, J. (2003). Doktorandské studium na katedře pedagogiky FFUK. In *Tradice a perspektivy pedagogických věd* (s. 33–36). Praha: Karolinum.
- Pelikán, J. (2003). Pozitivní myšlení a citění pomáhá kvalitnímu prožití života. In *Rizikové chování dospívajících a jeho prevence* (s. 167–182). Praha: Free Teens Press.
- Pelikán, J. (2003). Profilové integrativní vyučování jako experiment alternativní výuky na střední odborné škole. In *Tradice a perspektivy pedagogických věd* (s. 171–186). Praha: Karolinum.
- Pelikán, J. (2003). Úběžníky výchovy. In Sb. *Rizikové chování dospívajících a jeho prevence* (s. 156–166). Praha: Free Teens Press.
- Pelikán, J., Kolačná, E., & Dvornická, L. (2003). *Potřebnost výchovy charakteru (texty pro učitele)*. Praha: PanAmos.
- Pelikán, J. (2004). Hledání klíčových problémů současné výchovy. In *Rozvoj české společnosti v Evropské unii. Jedinec a společnost v procesu transformace a globalizace* (s. 9–22). Praha: Matfyzpress.
- Pelikán, J. (2004). Hledání těžiště výchovy. In V. Švec, D. Knotová & J. Prokop (Eds.), *Výchova v kontextu sociálních proměn (v současné české společnosti)* (s. 11–20). Brno: Konvoj.
- Pelikán, J. (2004). Faktor času v pedagogickém procesu. Náměty k zamyšlení. In A. Vališová a kol. *Historie a perspektivy didaktického myšlení* (s. 24–39). Praha: Karolinum.
- Pelikán, J. (2005). 10 hesel In J. Maňák, Š. Švec & V. Švec (Eds.), *Slovník pedagogické metodologie*. Brno: Centrum pedagogického výzkumu – Paido.
- Pelikán, J. (2006). Perspektivy tvorby kurikula: Malé zamyšlení nad velkým problémem. In J. Maňák & T. Janík (Eds.), *Problémy kurikula základní školy* (s. 43–51). Brno: Pedagogická fakulta MU.
- Pelikán, J. (2007). *Hledání těžiště výchovy*. Praha: Karolinum.
- Pelikán, J. (2010). Hledání algoritmu v řešení pedagogických situací. In H. Krykorková, R. Vánová a kol. *Učitel v současné škole* (s. 185–194). Praha: Filozofická fakulta UK.